

Thus, the unification of procedural rules governing the review of judgments on newly discovered or exceptional circumstances in civil, commercial and administrative proceedings should be considered as a purposeful step of the legislator. The benefits of unification give us an understanding that such a regulation of the institution of reviewing court decisions for newly discovered or exceptional circumstances in the procedural codes, will ensure its proper implementation, and, therefore, the execution of the goal of judicial proceedings.

Key words: procedural law, civil process, unification of procedural law, judicial review, newly discovered circumstances, exceptional circumstances.

УДК 347.1

Аналіз судової практики на предмет застосування поняття «спір про право»

А. О. Дика,
*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Івано–Франківського університету
імені короля Данила Галицького*

Аналізуються ухвали суду, опубліковані в Єдиному державному реєстрі судових рішень щодо наслідків встановлення судом наявності «спору про право» у справах окремого провадження при прийнятті заяви і під час розгляду справи по суті. Запропоновано внести зміни до Цивільного процесуального кодексу України з метою недопущення судами помилок при розгляді таких справ.

Ключові слова: суд, окреме провадження, Єдиний державний реєстр судових рішень, ухвала, спір про право, наслідки.

Dyka Alla. Analysis of judicial practice on the subject of application of the concept «dispute about the right»

The article provides an analysis of court decisions published in the United the state register of court decisions on the consequences of establishing a court of a «dispute about the right» in cases of separate proceedings in the adopted statement and during the examination of the merits. It is proposed to amend the norms of the Civil Procedural Code of Ukraine in order to prevent errors by the courts when considering such cases.

Key words: court, separate proceedings, Single state register of court decisions, ruling, dispute about the right, consequences.

Поняття «спір про право» тривалий час використовується у цивільно-процесуальному законодавстві України з правовим значенням критерію, який відмежовує справи окремого провадження від справ позовного провадження, а також справ, які належать до інших видів проваджень. Так, у Розділі IV Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК)¹ «Окреме провадження» виділяється такий вид справ окремого провадження, як справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення. Умовне виділення такого виду справ у окремому провадженні обумовлюється тим фактором, що на відміну від інших справ окремого провадження наведений у ст. 315 ЦПК перелік фактів, що можуть бути встановлені за правилами окремого провадження, не є вичерпним та зумовлений певною метою, передбаченою у ч. 2 даної норми, згідно з якою в судовому порядку (тобто у порядку окремого провадження. — А. Д.) можуть бути встановлені й інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. Зокрема, регулювання питань виникнення спору про право при встановленні юридичних фактів у окремому провадженні має свою специфіку порівняно з іншими справами цього виду провадження.

У Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі — Реєстр) зареєстрована велика кількість судових рішень, які пов'язані із застосуванням поняття «спір про право»², що свідчить про чималий практичний досвід суддів у його застосуванні. Тому вважаємо за доцільне із даного Реєстру вибрати рішення та диференціювати їх з метою встановлення типових помилок, які допускаються суддями при розгляді справ окремого провадження.

Так, Автозаводським районним судом м. Кременчука Полтавської області було відмовлено у відкритті провадження у цивільній справі за заявою про встановлення факту належності акту про нещасний випадок на виробництві форми Н — 1³. Тобто заявник намагався досягти встановлення певного юридичного факту — нещасного випадку на виробництві, який в подальшому мав породжувати для нього юридичні наслідки. Але в ухвалі суду по даній справі зазначається: «...Вбачається спір про право і такий спір про належність акту та встановлення факту трудового каліцтва необхідно вирішувати у позовному провадженні»⁴. При цьому фор-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

² Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>.

³ Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області по справі № 20-300/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20146018>.

⁴ Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області по справі № 20-300/11. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/20146018>.

мулювання ухвали суду відповідає чинній на той час редакції ч. 4 ст. 256 ЦПК 1963 р. «вбачається спір про право». Тобто суд лаконічно висловив свою позицію і застосував положення лише процесуального законодавства, точніше, просто процитував одну норму. Водночас для вирішення спору або його констатації потрібно робити посилання й на норми матеріального права.

Однак, на нашу думку, не можна змішувати встановлені в законодавстві умови з реальними правовідносинами. Зокрема, з ухвали Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області по справі № 2о-300/11 не «вбачається», між ким виник або виникне в майбутньому спір про право? Зокрема, в зазначеній ухвалі навіть не встановлено, кого заявник у даній справі визначив як заінтересованих осіб та кого суд вважає такими. Загальновідомо, що спір може мати місце тільки у відносинах, в яких беруть участь не менше двох осіб⁵. Отже, проаналізована ухвала, на нашу думку, не відповідає вимогам, що висуваються ЦПК до ухвал суду (ст. 260 ЦПК), а саме: у вступній частині ухвали суду мають зазначатися імена учасників справи, а в проаналізованій ухвалі не зазначено тих осіб, яких заявник визначив як учасників справи.

По-друге, зі ст. 318 ЦПК випливає, що заявник мав зазначити не тільки факт, який він просить суд встановити, а й з якою метою. Але така мета встановлення факту не відображена в описовій частині ухвали суду.

По-третє, щодо п. 3 ч. 1 ст. 260 ЦПК, то у ньому вимагається в мотивувальній частині рішення зазначити мотиви, з яких суд дійшов висновків, і закон, яким він керувався, постановляючи ухвалу. Тож, як бачимо, крім посилання на ч. 4 ст. 256 ЦПК України 1963 року, який діяв на момент розгляду даної справи судом, решта вимог не були виконані, тобто суд не навів жодного мотиву, який дав йому можливість встановити наявність спору про право на стадії відкриття провадження в справі.

Проаналізуємо другу характерну ухвалу, згідно з якою судом було відмовлено у відкритті провадження у цивільній справі № 161/17489/17, де особа звернулася до суду в порядку окремого провадження в інтересах неповнолітніх осіб про встановлення факту спільного проживання зі спадкодавцем. Заінтересовані особи в цій справі були визначені, а саме: Лищеська сільська рада, Луцька районна державна нотаріальна контора⁶. Отже, друга ухвала за процесуальним змістом вже краща, ніж та, що була нами попередньо проаналізована.

⁵ Фурса С.Я. Зміст поняття «спір про право». *Окреме провадження в цивільному процесі*. Київ: Поліграфічний центр Київського університету ім. Тараса Шевченка, 1999. С. 31.

⁶ Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області у справі № 161/17489/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70630080>

Однак концептуально і з другою ухвалою погодитися важко. Нині можна говорити про певні тенденції у діяльності суддів, які намагаються підходити до вирішення справи з наукових позицій. Так, у рішенні мають місце положення, які поступово аналізуватимемо по ходу їх викладення судом.

1) *«Відповідно до ст. 234 ЦПК України (нині це ст. 293 ЦПК. — А.Д.) окреме провадження — це самостійний вид цивільного судочинства, у якому суд при розгляді безспірних справ встановлює юридичні факти або обставини з метою захисту охоронюваних законом інтересів громадян і організацій».*

Слід зазначити, що на час ухвалення рішення редакція ст. 234 ЦПК, яку цитує суддя у своєму рішенні, була іншою. Тобто тут відчувається спроба судді з теоретичної позиції підійти до вирішення питання про відкриття провадження в справі.

Важко сприйняти таку аргументацію суду, наведену в проаналізованій ухвалі й з інших підстав, оскільки безспірних справ у провадженні судів не існує. Крім того, слід наголосити, що у справах окремого провадження повинен бути відсутній спір про право цивільне (матеріальне), який вирішується у порядку позовного провадження згідно з ч. 6 ст. 294 ЦПК, але може мати місце спір процесуальний, тому що, коли особа звертається до суду, їй потрібно довести такий факт на підставі доказів та доводів, які не завжди є безспірними. Наведене вище положення ухвали суперечить ч. 3 ст. 124 Конституції України, оскільки в останній нормі констатується: «Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення». Тобто діяльність судів спрямована на вирішення спорів, а відсутність спору з приводу права, факту або обов'язку — це виняток із загального правила, а не саме правило. Крім того, дана науково-практична гіпотеза суду може бути спростована іншим положенням із цієї ж ухвали суду, де допускається вирішення спору в справах окремого провадження: *«При цьому в порядку окремого провадження може вирішуватися спір про факт, але не спір про право цивільне».*

2) *«Окреме провадження — це одностороннє провадження, в якому відсутній спір про право».*

Дане положення ухвали взагалі важко аналізувати, оскільки в окремому провадженні сторін не існує, а беруть участь заявник та заінтересовані особи. Існування лише однієї сторони у справі тим більше неможливе, оскільки така ситуація позбавляє сенсу будь-який спір та існування справи. Отже, таке положення ухвали не несе в собі будь-якого процесуального навантаження, пов'язаного з розглядом заяви, а також у ній закладено істотну помилку, яка суперечить понятійному апарату ЦПК.

3) «Згідно постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії від 26.10.2017 року вбачається, що заявник ОСОБА_1, яка діє в інтересах неповнолітніх ОСОБА_2 та ОСОБА_3, звернулася за отриманням свідоцтва про право на спадщину за законом після смерті батька ОСОБА_4, померлого 03.11.2007 року, але у видачі свідоцтва їй було відмовлено, оскільки відсутні документи, що підтверджують факт прийняття останнім спадщини».

Це квінтесенція ухвали суду, яка мала б підтверджувати виникнення спору між нотаріусом та спадкоємцями, але це не так. В розглядуваній судом правовій ситуації ніхто постанову нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії не оскаржує, а спадкоємці намагаються усунути прогалину в доказовій базі, яку виявив нотаріус.

4) «При розгляді вказаної заяви вбачається спір про право, який підлягає вирішенню в порядку позовного провадження, оскільки спір виник з приводу спадщини».

Тобто судом при прийнятті заяви вже констатується виникнення спору «з приводу спадщини», але не кваліфікується між ким: спадкоємцями та нотаріусом або між ними та Лиценською сільською радою? Парадокс цієї ухвали полягає в тому, що вона не відповідає передумовам спадкування. Так, перед тим, як сторони будуть спорити про належність спадщини, обом сторонам необхідно встановити юридичний факт: прийняття спадщини спадкодавцем. Без встановлення цього юридичного факту їх спір у майбутньому буде безпредметним.

Оскільки в Єдиному державному реєстрі судових рішень не наводиться зміст заяви про встановлення юридичного факту, то важко узгодити між собою зміст заяви про встановлення факту спільного проживання зі спадкодавцем та факт прийняття спадщини останнім. Тобто в такій ситуації можна говорити про невідповідність заяви вимогам законодавства, оскільки без встановлення факту прийняття спадщини певним громадянином він не може в майбутньому розцінюватися спадкодавцем, і встановлення факту спільного проживання зі спадкодавцем не матиме юридичного значення.

Більше того, якщо слідувати за логікою останньої ухвали, то виходить, що не можна в порядку встановлення юридичних фактів доводити в суді й факт родинних відносин між фізичними особами, коли він пов'язаний з питаннями спадкування, оскільки і в даному разі можна буде констатувати спір щодо спадщини. Але це неправильно, оскільки за ч. 1 ст. 4 ЦПК підставою звернення до суду може слугувати не тільки порушення невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів, а й неможливість їх реалізації через невизнання (недоведеність). Тобто нотаріус діяв правомірно, коли відмовив особі у видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки у нього були відсутні документи, які безспірно вста-

новлювали факт належності спадкодавцю спадкового майна. Саме заінтересовані особи мають підтверджувати такі факти нотаріусу за допомогою безспірних документів або в судовому порядку їх встановлювати. Тому констатувати наявність спору про право лише на тій підставі, що йдеться про спадщину, не можна, і така позиція автора та вимоги законодавства підтверджується судовою практикою в справах про встановлення факту родинних відносин⁷.

Але навіть із цього ж питання існує неоднозначна судова практика, оскільки деякі судді все ж таки вважають: «Із заяви та доданих до неї документів вбачається, що існує спір про право, оскільки встановлення факту родинних відносин необхідно для прийняття спадщини після смерті ОСОБА_3», і на цій фразі ґрунтується відмова у відкритті провадження в цивільній справі⁸.

Така значна увага до проаналізованих ухвал суду про відмову у відкритті провадження у цивільній справі в порядку окремого провадження, і зокрема про встановлення юридичних фактів, впливає з того, що значна частина таких ухвал нагадує проаналізовані. На цій підставі можна було б зробити висновок про те, що не варто відмовляти особам у розгляді їх справи на стадії відкриття провадження в справі, оскільки на цій стадії практично неможливо встановити наявність спору про право, позаяк судом не заслуховувалися пояснення, заперечення заінтересованих осіб та не досліджувалися докази. Даний висновок ґрунтується на великій кількості проаналізованих ухвал суду, де мають місце такі висновки суду: «Вбачається спір про право». Таке вирішення проблем у судовій практиці можливе за допомогою узагальнення судової практики Верховним Судом України.

Однак підходів до вирішення цієї ситуації існує багато, і можна припустити, що суди правильно керуються ч. 4 ст. 315 ЦПК на даній стадії і, відмовляючи у відкритті провадження в справі, вони застерігають щодо виникнення спору про право у майбутньому. Таким чином, заявники економлять час і зусилля, оскільки їх вчасно направляють в правильне «русло» — вирішення спору про право. Така версія сприйняття розглядуваної проблеми властива суддям першої інстанції.

З іншого боку, слід розглядати проаналізовані ситуації з позиції міжнародних стандартів — права на судовий захист, оскільки відмова у відкритті провадження в цивільній справі є фактично позбавленням права особи на судовий розгляд і відповідно на судовий захист. Так, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначено

⁷ Ухвала Рівненського районного суду Рівненської області в справі № 570/2826/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74886507>

⁸ Ухвала Марганецького міського суду Дніпропетровської області в справі № 180/1324/18.

право на справедливий і публічний розгляд його справи⁹. Отже, суд не повинен заперечувати існування права на судовий захист, відмовляючи у відкритті провадження в справі. За загальним правилом, суд у своїй діяльності має сприяти фізичним і юридичним особам в охороні й захисті їх прав, а не відмовляти у відкритті провадження в цивільній справі. На нашу думку, суд тільки у виняткових випадках має відмовляти у відкритті провадження в цивільній справі, що має бути відображено у ч. 4 ст. 315 ЦПК.

Вважаємо за доцільне також проаналізувати ч. 4 ст. 315 ЦПК на предмет порівняння терміна «вбачається» із терміном «виявлення». Так, у ч. 1 цієї норми встановлено: «Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, *вбачається спір про право...*», тобто суд вбачає лише з вивчення заяви, що наявний спір про право, чи він виникне в майбутньому або протилежну правову позицію заінтересованої особи. Друга частина цієї норми категорично відрізняється від першої і встановлює, на нашу думку, правильну кваліфікацію: якщо *спір про право буде виявлений* під час розгляду справи, — залишає заяву без розгляду. Така кваліфікація процесуальних правовідносин дозволяє з'ясувати позицію всіх заінтересованих осіб і на цій підставі виявити наявність або відсутність спору про право.

При цьому автор не відкидає потенційної можливості встановлення спору про право на стадії відкриття провадження в цивільній справі, оскільки процесуальні помилки допускають не тільки судді, а й представники сторін. Однак для кваліфікації наявності спору про право лише після ознайомлення із заявою, на нашу думку, у судді буде мало мотивів, які дозволять йому належно обґрунтувати відмову у відкритті провадження у цивільній справі, й це підтверджує аналіз судової практики.

Дійсно, ухвала про відмову у відкритті провадження в цивільній справі може бути оскаржена до апеляційного суду, але юридичні наслідки реалізації права на звернення до суду апеляційної інстанції в такій ситуації призводитимуть до збільшення навантаження на такі суди. Тому більш раціональною вважаємо модель, закладену в ст. 185 ЦПК, де передбачається при виявленні недоліків позовної заяви залишати позовну заяву без руху або повертати її. Тобто, звернення до суду в порядку окремого провадження із заявою, яка містить потенційний спір про право, можна кваліфікувати і як її недолік і надавати строк для його усунення, а по суті — для з'ясування реальної позиції заявника. Таким чином, ми припускаємо, що потенційний спір між судом та заявником щодо наявності або відсутності спору про право не стане предметом розгляду апеля-

⁹ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, ратифікована Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

ційної інстанції, а буде вирішений між ними на стадії відкриття провадження в справі.

Дійсно, у разі виявлення грубих помилок в заяві, яка подається в порядку окремого провадження, може застосовуватися і відмова у відкритті провадження в цивільній справі, і повернення заяви. Різниця в таких наслідках зумовлена тим фактором, що заявник потенційно може помилитися і в порядку окремого провадження, наприклад, оскаржувати дії нотаріуса, який безпідставно відмовив у відкритті спадкової справи через недостатність доказів тощо. Тобто в такій ситуації помилка заявника очевидна і можна констатувати наявність спору про право.

При цьому характерно, що розробники ЦПК мають два підходи до застосування поняття «спір про право» в порядку окремого провадження. Зокрема, в ч. 6 ст. 294 ЦПК на відміну від ч. 4 ст. 315 ЦПК встановлено таке сприйняття спору про право: «Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах». Тобто даною нормою не передбачається можливість суду «вбачати спір про право» на стадії відкриття провадження в справі, що важко однозначно сприйняти і пояснити порівняно з ч. 4 ст. 315 ЦПК.

У ч. 3 ст. 293 ЦПК наводиться додатковий перелік справ, які також можуть бути розглянуті в порядку окремого провадження, але з наведеного переліку виникають певні питання. Наприклад, у цій нормі йдеться про справи щодо надання права на шлюб, але в заявах про відкриття провадження в таких справах так само може виникати сумнів у відсутності спору про право або впевненість у його наявності. Більше того, сама категорія справ потребує уточнення підстав для надання права на шлюб судом, оскільки ця категорія справ зумовлена ч. 2 ст. 23 СК і стосується права на шлюб неповнолітніх осіб, а не всіх громадян. При цьому реєстрація шлюбу зумовлює виникнення цілої низки юридичних наслідків, зокрема за ч. 2 ст. 34 ЦК набуття повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу, але з цим можуть не погоджуватися заінтересовані особи тощо. Однак ці та інші спірні питання виникатимуть у справах окремого провадження після відкриття провадження в цивільній справі й з'ясування позиції заінтересованих осіб. Крім того, варто внести до ч. 3 ст. 293 ЦПК доповнення і викласти її у такій редакції з певним уточненням «...про надання права на шлюб неповнолітнім,...».

Вважаємо важливим, але не зовсім раціональним розгляд судом питання про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя, оскільки автори ЦПК відмежували у ч. 3 ст. 293 ЦПК той випадок, коли обидва з подружжя згодні на встановлення такого режиму, про що свідчить положення «за заявою подружжя», але в такому разі суд

буде займатися констатацією їх згоди. Таке провадження суперечить суті діяльності суду. Більше того, суд може констатувати факт роздільного проживання і під час з'ясування умов роздільного проживання може виникнути спір тощо.

Тому автор підтримує точку зору С.Я. Фурси, Є.І. Фурси¹⁰ про доцільність фіксації не тільки згоди подружжя на режим роздільного проживання в нотаріальному порядку, а й нотаріуси можуть конкретизувати їх взаємовідносини на певний період.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне, виходячи із діяльності суду, вилучення із ч. 3 ст. 293 ЦПК положення про «встановлення (судом. — А.Д.) режиму окремого проживання за заявою подружжя».

Аналіз судової практики щодо відкриття провадження в справах окремого провадження дає змогу зробити висновки про те, що сучасна процедура відмови у відкритті провадження в справі з підстав «якщо суд вбачає спір про право», суперечить загальному праву особи на доступ до правосуддя, передбаченому Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Крім того, однозначне правило ч. 4 ст. 315 ЦПК про відмову у відкритті провадження в справі про встановлення юридичних фактів, коли суд із заяви вбачатиме спір про право, суперечить й ч. 1 ст. 294 ЦПК щодо обов'язку суду роз'яснити учасникам справи їхні права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод чи інтересів фізичних або юридичних осіб, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи. Тому вважаємо, що при відмові у відкритті провадження в справі про встановлення юридичного факту слід застосовувати положення ст. 185 ЦПК, де передбачається при виявленні недоліків позовної заяви залишати позовну заяву без руху.

Dyka Alla. Analysis of judicial practice on the subject of application of the concept «dispute about the right»

The article provides an analysis of court decisions published in the United the state register of court decisions on the consequences of establishing a court of a «dispute about the right» in cases of separate proceedings in the adopted statement and during the examination of the merits. It is noted that in cases of separate proceedings there should be no dispute about the right of civil (material), which is resolved in the procedure of legal proceedings, but there may be a dispute about procedural law, because when a person appeals to a court, she needs to prove this fact on the basis evidence and arguments that are not always indisputable. From the analysis of the court practice, it was found that in cases of separate proceedings, in many cases, the courts at the stage of opening the proceedings refuse to open the

¹⁰ Фурса С.Я., Фурса Є.І. Встановлення режиму окремого проживання подружжя. Сімейне право: *Нотаріат. Адвокатура*. Суд. Київ: Видавець Фурса С.Я., 2005. С. 398.

proceedings as they see the dispute about the right. According to the author, the modern procedure for refusing to open proceedings in the case on the grounds: «if the court sees a dispute about the right», it is contrary to the general right of a person to have access to justice provided for by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as it contravenes the norms of the Civil Procedural Code of Ukraine in relation to the obligation to clarify the rights and obligations of the participants in the case, to assist in the implementation and protection of the rights, freedoms or interests of natural or legal persons, guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine, to take measures for the full, complete and objective the actual elucidation of the circumstances of the case. The article substantiates the idea that when the court finds the shortcomings of the application in separate proceedings, namely the discovery of a dispute over a right, it is necessary to apply the provisions of Article 185 of the Civil Procedure Code of Ukraine and to leave the application without motion in order to find out the applicant's real position. It is noted that in this case, a potential dispute between the court and the applicant regarding the existence or absence of a dispute about the right will be clarified between them at the stage of opening the proceedings in the case, and will not be the subject of consideration of the appellate instance. Taking into account the above, it is proposed to amend the norms of the Civil Procedural Code of Ukraine in order to prevent errors by the courts when considering such cases.

Key words: court, separate proceedings, Single state register of court decisions, ruling, dispute about the right, consequences.